

**З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
БУДІВЕЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(на матеріалі донаукового періоду)**

У статті розглядаються національні та інтернаціональні компоненти української будівельної термінології у процесі її формування.

Ключові слова: українська мова, національна мова, будівельна термінологія, запозичення, історія формування.

The article deals with national and international components of Ukrainian building terminology in the process of it's formation.

Key-words: Ukrainian language, national language, building terminology, loan-words, history of forming.

Дослідження історії формування сучасних терміносистем, виявлення певних термінологічних явищ, що виникають внаслідок розвитку окремих фахових субмов стали одним із центральних напрямів вітчизняних лінгвістичних студій, оскільки “в теоретичних дослідженнях з термінології найбільший інтерес становлять ті, які відбивають практичний досвід мовознавця в роботі над спеціальною термінологією”[1:7].

Вивчення перебігу формування української наукової мови є суттєвою передумовою впорядкування галузевих терміносистем, визначення сучасного стану та перспектив розвитку наукової термінології.

Українська термінологія — відкрита система, що постійно розвивається і розширює свій функціональний статус. І це можливо “не тільки за рахунок створення (засвоєння) нових номінацій чи переосмислення старих, а й як результат концептуалізації – своєрідного процесу взаємодії семантичних явищ мови і суспільно-політичних моделей життя нації на певному зрізі історичного розвитку” [8:21].

В сучасній лінгвістиці за останні роки чимало уваги надавалося аналізу процесу становлення галузевих терміносистем, зокрема військової термінології (праці Л. В. Мурашко, Т. Д. Михайленко), біологічної (Л. О. Симоненко), геологічної (М. П. Годованої), гідромеліоративної термінології (Л. Д. Малевич). У деяких

працях розглядалися проблеми формування, впровадження та функціонування термінології будівництва та архітектури (праці Л. О. Симоненко, І. П. Чепіги, Т. С. Глушка та ін.).

Найменш вивченими виявилися питання формування та розвитку будівельної термінології донаукового періоду. Історію формування термінології будівництва та архітектури науковці умовно поділяють на 2 етапи: донауковий і науковий. Донауковий період охоплює час від виникнення людства і його мови до кінця ХІХ ст. науковий — з кінця ХІХ- початку ХХ ст. до наших днів [9:151].

У пропонованій статті робиться спроба розглянути процес формування та розвитку української термінології будівництва та архітектури, оскільки розв’язання актуальних завдань щодо систематизації, впорядкування та уніфікації даної терміносистеми вимагає глибокого вивчення історії її становлення.

Термінологія будівництва та архітектури належить до найдавніших та найбільш інформативних мікросистем української мови. Лексика даної терміносистеми утворилася внаслідок розвитку будівництва та архітектури. “З появою перших житлових об’єктів з’являються їх позначення, які згодом становитимуть певну систему лексичних одиниць на позначення будівельних понять” [9:148]. Жодної пам’ятки давньослов’янського будівництва докиївської доби, на жаль, не збереглося: усі тогочасні будівлі, як про це свідчать археологічні дослідження, були дерев’яними і загинули ще за сивої давнини. Проте назви будівель, житлових приміщень, знарядь праці та будівельних інструментів зафіксувала праслов’янська (а згодом і давньоруська) мова, заклавши основу української будівельної термінології. До праслов’янської мови увійшли деякі назви житла і його частин, що були успадковані з індоєвропейської прамови: прасл. *domъ* “дім, житло” походить від д.-інд. *dōmas* “дім”; прасл. *dvǫrъ* “двері” – від д. інд. *dvāras* та ін. [3].

У давньоруській лексиці будівництва та архітектури абсолютно переважає праслов’янська спадщина. Так, давньоруська мова успадкувала слова на позначення населених пунктів: *городъ* (*градъ*) < **gordъ* “укріплене поселення”; *село* < **sedlo* “поселення, житло”; *сельце* < **sedlъce*; *мѣсто* < *mlsto* “місце”; *городъкъ*, *городъць* “невелике місто”; елементів та частин населених пунктів: *острогъ* < **ostrogъ* “зовнішнє укріплення міста, частокіл”; *улица* <

**ula, *ulica* “вулиця, прохід”; *търгъ* (*тържъкъ, търговище*) < **tǫrgъ* “площа, місце, де торгували” та ін.

Давньоруська мова фіксує також назви будівель та споруд праслов'янського походження: *хоромъ, хоромина* < **xormъ* “світська дерев'яна споруда”; *теремъ* < **termъ* “висока будівля з профілем вежі”; назви частин та елементів будівель: *стѣни* < **smъ* “частина будинку, споруджена на стовпах”; *стѣна* < **stma* “стіна, мур”; *окъно* < **okъno* “вікно”; *върхъ* < **vǫrxъ* “верхня частина будівлі, склепіння, верх”; *стълпъ* < **stǫlpъ* “стовп” та ін.; назви господарських приміщень: *гумно* < **gumъno* “гумно”; *хлѣвъ* < **xlmъ* “хлів”; *житъница* < **•itnica* “приміщення для зберігання зерна” та ін.

Староукраїнська термінологія будівництва та архітектури XIV-XVIII ст. у процесі творення орієнтувалася на давньоруську мовну традицію, на мовні норми старослов'янської мови, вбирала в себе елементи живої мови [15:51].

Значна кількість будівельних термінів цього періоду засвідчена у “Лексисі” Л. Зизанія (1596 р.): *баня, дерево, дім, камінь, тесля* та ін.; у “Синонімі Словенороському” (II пол. XVII ст.) невідомого автора: *башта – вежа, столпъ; валъ – стѣна; вапно – мѣлъ; ворота – врата* [4].

В основу староукраїнської будівельної термінологіки на позначення будівельних матеріалів значною мірою лягла давньоруська мова. Так, пам'ятками цього періоду широко засвідчуються іменники *дерево, камінь, вапно, солома, скло, мідь, глина*, а також *коль, колода, демінутив колодка, брусъ, кругляки, обаполки, дошка, тертиця, драниця* та ін. [15:54].

Староукраїнські назви знарядь, інструментів та їх частин, уживаних під час будівництва, є переважно давньоруською спадщиною, яка походить із праслов'янської мови: *сокира* < **sokyra*; *моръ* < **toporъ*; *долото* < **dolbto*; *свердло* < **svǫrdьlo*; *тесло* < **tesla*; *молотъ* < **moltъ* [14].

У пам'ятниках XVI-XVIII ст. поняття процесу спорудження передаються дієсловами *чинити, ставити, рубити, будувати* (будувати), *рідше – твердити*. Процес спорудження з каменю або цегли позначається дієсловом *мурувати*, слова *закладати і заложити* вживаються у значенні “почати споруджувати що-небудь, робити основу чогось” [15:53].

“Термінологія — це та ділянка лексико-семантичної системи мови, в якій міжмовні контакти найбільш виразні” [10:20]. Поряд з національною лексикою українська термінологія будівництва та архітектури у своєму складі має значну кількість слів-інтернаціоналізмів, що свідчить про історичні витoki даної терміносистеми та багатоджерельність її походження.

Вплив афінського будівництва зумовив запозичення термінів грецького походження ще до прийняття християнства. Засвоєння грецизмів відбувалося внаслідок торгово-економічних зв’язків слов’ян з Грецією та її колоніями на Північному Причорномор’ї. Значну частину термінів грецького походження на позначення сакральних споруд та їх частин будівельна лексика засвоїла після прийняття християнства: *амвон, базиліка, дромос, келія, монастир, некрополь* та ін. [19]. Із грецької мови (прямо або через посередництво старослов’янської мови) запозичено назви будівельних матеріалів: *алебастр – алавастръ* (грец. *αλαβαστρος* “посудина для мастила із алебастру” [14:70]); *известь* (грец. *αβεστος* “вапно”); *мармуръ* (грец. *μαρμαρος*) [5].

У XV-XVII ст. зростає вплив еллінської мови на Україні: перекладаються грецькі книги, грецьку мову вивчають у школах. Після XVII ст. грецизми проникають у східнослов’янські мови переважно через посередництво французької, німецької, польської. З погляду семантики серед грецьких термінів будівництва та архітектури можна виділити найменування приміщень, будівель, споруд: *акрополь, гіпостиль, іподром, клініка, перистиль* та ін. [11,13]. До термінолексики будівництва також входять грецькі архітектурні номінації: *абака, акант, акротерій, астрагал, атлант, аттик, каріатида* та ін. [11,12,13]. Чималий шар термінів-грецизмів становлять назви найрізноманітніших будівельних матеріалів: *азбест, азболіт, аміант, асфальт, базаніт, гіпс, керамзит, кераміт, оліфа* та ін. [11,12,13].

“Кожний етап іншомовних запозичень був підготовлений традицією попередніх століть, змінами у відповідних сферах життя країни, її тісними контактами з іншими країнами і міжмовними зв’язками” [7:60]. Значний вплив на становлення української терміносистеми будівництва та архітектури мала латинська мова. Латинізми з’являються у мові східних слов’ян з X-XI ст. внаслідок

активізації торговельних контактів, культурного обміну з іншими народами. Основна ж кількість латинських запозичень припадає на XV-XVII ст. Так, через посередництво польської мови українська будівельна термінологія засвоїла терміни латинського походження на позначення різних приміщень, будівель та їх частин: *атріум, аудиторія, інкубатор, інсектарій, камера, тераріум* та ін. [11,12,13]; будівельних матеріалів: *аглопорит, арболіт, бітум, кальцит, міканіт* та ін. [11,12,13]; архітектурних номінацій: *антефікси, антик, волюта, дентикум, капітель, портал* та ін. [11,12,13].

Джерелом поповнення української мови термінами будівництва та архітектури є також західноєвропейські мови. Французькі, німецькі, англійські та інші терміни-інтернаціоналізми з'явилися в українській мові внаслідок інтенсивних відносин Київської Русі з Візантією, Балканами, Центральною, Західною та Північною Європою, з країнами Близького Сходу, Закавказзя. Навала полчищ Золотої Орди дещо уповільнила розвиток зв'язків, але, зрозуміло, не припинила їх цілком. Протягом кількох століть — з кінця XIII до сер. XVI ст. — сфера прояву взаємозв'язків у монументальному будівництві значно розширилась: вона охоплювала загальні підвалини фортифікації, застосування певних конструктивних вузлів та архітектурних деталей, елементи стилю. Це сприяло поповненню української термінології будівництва та архітектури лексичними інтернаціоналізмами.

Перебіг засвоєння українською мовою західноєвропейських термінів стає інтенсивнішим у XVII — пер. половині XIX ст. (спочатку через посередництво польської мови, а пізніше — російської).

Найчисленнішу групу будівельних термінів — інтернаціоналізмів становлять лексичні номінації на позначення об'єктів будівництва, будівель, приміщень, їх складових частин. Значна кількість термінів цієї групи французького походження: *альков, ангар, ансамбль, антресоль, апартаменти, балкон, басейн, бельетаж, бенуар, будуар, вестибюль, віадук, вітрина, вольєр (вольєра), галерея, гараж, гардероб, дортуар, кабінет, кіоск, люкарна, манеж, мансарда, ніша, оранжерея, павільйон, паранет, партер, пасаж, п'єдестал, тамбур, театр, тераса, трибуна, туалет, фасад, фойє* та багато ін. [6,11]. У складі будівельної української термінології даної групи наявні інтернаціональні слова, що запозичені з інших

західноєвропейських мов: *бельведер, каса, таверна та ін. (італ.); веранда, вокзал, котедж та ін. (англ.); верф, дамба, шлюз та ін. (голл.)* [6,12].

Велику групу термінів будівництва та архітектури західноєвропейського походження становлять архітектурні номінації: *антаблемент, анфілада, аркада, аркбутан, балюстрада, грифон, декор, імпорт, канелюра, картуш, каскад, кесон, колона, колонада, розетка, фронтон та ін. (франц.)* [6]; *арка, архівольт, балдахін та ін. (італ.)* [6]; *аркатура, вімперг, гурт та ін. (нім.)* [11].

Значна кількість будівельних термінів на позначення фортифікаційних споруд запозичена із французької, німецької, італійської та іспанської мов: *бастіон, бліндаж, гласис, горжа, арсенал, банкет, батарея, донжон, ескарп, еспланада, каземат, капонір, контрескарп, люнет, машикулі, рavelін та ін. (франц.)* [6]; *верки, гауптвахта та ін. (нім.); бастея, цитадель та ін. (італ.); алькасар (ісп.)* [11].

На позначення будівельних матеріалів, виробів, конструкцій і деталей вживаються терміни німецького походження: *анкер, балка, дюбель, кронштейн, нагель, цемент, шифер, шпон, шпунт, штабель та ін.*; терміни французького походження: *ангоб, багет, барботин, бетон, гофр, гравій, діорит, каркас, ламбрекен та ін.*; терміни англійського та італійського походження: *батенси, блок, динас, банко, граніт та ін.* [6,11, 12].

Назви знарядь праці, інструментів, механізмів та приладів західноєвропейського походжень становлять окрему групу: *апарель, гудронатор, пандус, рампа та ін. (франц.); грейдер, грейфер, дерик та ін. (англ.); домкрат, дріль, зензубель, шерхебель, штангенциркуль, фуганок та ін. (нім.)* [11,12,13].

Деякі терміни будівництва та архітектури запозичені українською мовою з лексики інших народів: *караван-сарай, чайхана (перськ.), карабури, кяриз, саман (тюрк.); каолін (кит.)* [11]; *арик, аул (казах.)* [14] та багато ін.

Отже, у складі української термінології будівництва та архітектури домінують терміни, утворені на питомому ґрунті. Разом з тим аналізована терміносистема поповнювалася словами грецького, латинського та західноєвропейського походження. Найбільше запозичень українська будівельна термінологія засвоїла на

лексичному рівні, оскільки в процесі взаємодії мов найбільшою мірою зазнає впливу лексика.

Сучасна українська будівельна термінологія являє собою самостійну розвинену систему, що об'єднує спеціальні мовні одиниці на позначення галузі матеріального виробництва.

Глибоке вивчення наявних у мові елементів автохтонного та іншомовного походження є об'єктивним підґрунтям для прогнозування шляхів розвитку української термінології будівництва та архітектури.

1. Виноградов В. В. Вступительное слово // Вопросы терминологии (Материалы Всесоюзного терминологического совещания). – М., 1961.

2. Гнатишена І. М., Кияк Т. Р. Словник інтернаціональних терміоелементів грецького та латинського походження у сучасній термінології. – К., 1996.

3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К., 1982-1989. – Т. 1-3.

4. Зизаній Л. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская/ Підгот. текстів пам'яток і вступної статті Німчука В. В. – К., 1964.

5. Історія української мови / В. О. Винник та ін. – К., 1983.

6. Короткий словник-довідник. Архітектура / За заг. ред. А. П. Мардера. – К., 1995.

7. Онуфрієнко Г. С. Французькі запозичення в юридичній термінології східнослов'янських мов: парадигматичний і синтагматичний аспекти // Мовознавство. – 2002. — №1.

8. Панько Т. І. Концептосфера термінологічної розбудови української мови // Мовознавство. – 1994. – №1.

9. Симоненко Л. О. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах. – К., 1993.

10. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології. – К., 1991.

11. Словник іншомовних слів / За ред. акад. О. С. Мельничука. – К., 1985.

12. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта. – К., 2000.

13. Словник іншомовних слів / Укл. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К., 2000.

14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т. – М., 1986. – т. 1.

15. Чепіга І. П. Будівельна лексика староукраїнської мови (загальні поняття, будівельні матеріали, первинна обробка дерева, знаряддя праці) // Мовознавство. – 1982. — №2.